

De staat van de Rechtsstaat Nederland

Inleiding

De rechtsstaatgedachte is ontwikkeld als reactie op de praktijken van absolute vorsten (zoals Lodewijk XI en XIV om willekeur te voorkomen en rechtszekerheid en rechtsgelijkheid te bevorderen. In een rechtsstaat worden burgers tegen de macht van de staat beschermd door daartoe strekkende, geschreven wetten en onafhankelijke rechters. De rechters worden geacht de wetten te volgen. Als de rechters in een staat niet onafhankelijk zijn, mag die staat geen rechtsstaat genoemd worden.

Het is noodzakelijk dat zowel de burgers als de overheid gebonden zijn door deze wetten. In het Latijn wordt dit samengevat met de volgende spreuk: *patere legem quam ipse fecisti*, "onderga de wet die je zelf hebt gemaakt" dan wel iedereen is gebonden aan de regels die hij zelf heeft opgesteld.

Mede door de Verlichting in de achttiende eeuw gingen mensen kritisch nadenken. Nieuwe wereldbeelden konden makkelijk verspreid worden dankzij de uitvinding van de drukpers. Hierdoor zag men langzaam maar zeker in dat de adel verantwoordelijk was voor oorlogen, armoede e.d.. Burgers en wetenschappers geloofden vanaf de verlichting in rationalisme (rede): de kracht van nadenken en je verstand gebruiken. Vrijheid was hiervoor essentieel.

Sommige filosofen, zoals Jean Jacques Rousseau (1712-1778), pleitten voor een sociaal contract. Zijn meest bekende werk is: "*Du Contract Social*". Dit staatkundig geschrift heeft grote invloed gehad op de **Verklaring van de rechten van de mens en de burger (1789)**, in de Franse revolutie en de Franse grondwet van 1791. De latere Universele verklaring van de rechten van de mens (1948) is mede op deze visie gebaseerd.

Om de ongelijkheid tussen mensen te beperken, moest er een contract worden gesloten waarin mensen tot afspraken komen om in natuurlijke vrijheid en gelijkheid te kunnen leven. In dit contract lag ook een rol weggelegd voor de staat. Zijn eerste taak was om burgers en hun eigendommen te beschermen. Hiervoor kreeg de staat een geweldsmonopolie.

In de ogen van de filosofen uit de Verlichting waren er vier grondbeginselen van de rechtsstaat:

1. Grondrecht: alle mensen zijn gelijk en moeten in vrijheid kunnen leven.
2. Soevereiniteits- en democratiebeginsel: burgers sluiten een gezamenlijk vredesakkoord, het sociaal contract.
3. Legaliteitsbeginsel: de staat moet zich aan de wetten houden.
4. Trias politica (Montesquieu) De macht van de staat is in drieën gescheiden.

Amerika was een van de eerste democratische¹ rechtsstaten ter wereld. In 1776 werd de Amerikaanse constitutie (grondwet) gevormd, bestaande uit de onafhankelijkheidsverklaring, de grondwet en de Bill of Rights.

Frankrijk volgde in 1789 met de Franse Revolutie. Die resulteerde uiteindelijk in de Verklaring van de Rechten van de Mens en Burger (1791), waarin de bevolking nieuwe rechten kreeg. Maar van een democratie, zoals in Amerika, was nog geen sprake. Uiteindelijk had die verklaring nauwelijks effect.

¹ Het gaat dan wel om een democratie van witte landeigenaren. Na de burgeroorlog kreeg de bevrijde zwarte bevolking wel stemrecht door het 15^e amendement op de grondwet in 1870, maar spoedig daarna werd dat weer teruggedraaid door vooral de zuidelijke staten. Het wordt de zwarte en arme mensen vandaag de dag in een aantal van die staten nog steeds moeilijk gemaakt om te stemmen.

Eerst was er Napoleon als dictator (1799-1815) en daarna werd alles weer het oude: er was en bleef nog te veel macht voor de koning, de adel en de Kerk.

Vaak worden de begrippen democratie en rechtsstaat door elkaar gebruikt, maar een democratie hoeft niet per sé een rechtsstaat te zijn en een rechtsstaat is niet per definitie een democratie. Om praktische redenen beperken wij ons tot de rechtsstatelijke aspecten van de geschiedenis van de rechtsstaat in Nederland.

Geschiedenis van de Nederlandse rechtsstaat

Begin in de 16e eeuw

In de 16e eeuw zijn de Nederlanden onderdeel van het rijk waarover Karel V vanaf 1515 regeerde: het Heilige Roomse Rijk (Duitsland), Spanje en een aantal "erflanden" waaronder de Nederlanden behoorden. Zijn zoon Philips II volgt hem in 1555 op.

In 1566 komen de Nederlanden in opstand tegen de Spaanse koning. De strijd wordt geleid door Willem, prins van Oranje en Nassau.

In 1581 benadrukken de Noordelijke gewesten dat de strijd wordt gevoerd om de vrijheden (die al sinds de Middeleeuwen in charters zijn vastgelegd) te behouden en zweren de landsheer Philips II af in het Plakkaat van Verlatinghe omdat de landsheer zijn plichten ten opzichte van het volk niet nakomt.

In 1588 besluiten de Noordelijke Nederlanden om samen een staat te vormen: de Republiek der Verenigde Nederlanden.

De Republiek blijft tot 1795 een unieke staat in Europa. In het bestuur van de Republiek spelen nakomelingen van Willen van Oranje een rol als stadhouder. Hun macht is beperkter dan die van buitenlandse vorsten die met absolute macht regeren.

Ontwikkelingen in de 18^e eeuw

Er breken revoluties uit in Frankrijk en de Engelse koloniën in Amerika. In de Republiek zorgen de Patriotten voor een opstand tegen de regenten; deze wordt neergeslagen en de Patriotten vluchten naar Frankrijk.

In 1795 keren de Patriotten terug in het gevolg van het Franse leger, dat de oorlog had verklaard aan de Republiek. Prins Willem V vlucht naar Engeland en de Bataafse Republiek wordt gevormd, die onder Franse invloed staat. De broer van Napoleon, Lodewijk Napoleon wordt de eerste nationale vorst (1806-1810).

De Patriotten kondigden, na de Franse inval in 1795, in alle gewesten 'de Rechten van de Mens en Burger' af.

Joan Derk van der Capellen tot den Pol (1741-1784), die grote invloed had op de totstandkoming van de Staatsregeling, de voorloper van de grondwet, was sterk beïnvloed door de ideeën van de "verlichting". Hij maakte kennis met de denkbeelden van:

- John Locke die pleitte voor mensenrechten
- Montesquieu die voorstander was van de trias politica
- Rousseau die schreef over volkssoevereiniteit, de hoogste macht die in handen moest zijn van het volk.

Hoewel Van der Capellen van adellijke afkomst was, ging hij zich inzetten voor maatschappelijke veranderingen. In pamfletten en tijdschriften uitte hij kritiek op de situatie in de Republiek. Het pamflet 'Aan het volk van Nederland' in 1781 was een aanklacht tegen alle stadhouders vanaf Willem van Oranje die ons land hadden bestuurd: allemaal hadden ze, volgens hem, misbruik gemaakt van de macht.

De denkbeelden van Joan van der Capellen tot den Pol legden de basis voor de ideeën van de Patriotten en werden vastgelegd in de Staatsregeling van 1798 die is te beschouwen als de eerste grondwet van ons land. Uitgangspunten van de Staatsregeling waren:

- Gelijkheid van alle burgers voor de wet
- Scheiding van de machten
- Onafhankelijkheid van de rechterlijke macht

De gevolgen van de nieuwe wetgeving voor de rechtspraak waren groot:

- Steden moesten hun stadsrechten inleveren en verloren daardoor hun bevoegdheid tot rechtspreken.
- Op het platteland raakten de adellijke heren hun heerlijke rechten en de rechtsmacht in hun gebied kwijt.

Ontwikkelingen in de 19^e eeuw

In 1806 maakt Napoleon Bonaparte van de Republiek het Koninkrijk Holland. In 1810 wordt het land ingelijfd bij Frankrijk. In deze periode wordt de moderne Franse wetgeving in Nederland doorgevoerd: de Code Civil (Burgerlijk Wetboek)

Als Napoleon is verslagen, keert de zoon van de gevluchte Willem V terug naar de Nederlanden. Hij wordt onder de naam Willem I onze eerste koning (1813). De Republiek wordt een constitutionele monarchie samen met België en Luxemburg.

De grondwet die het jaar daarop werd ingediend verleende de koning grote macht:

Hij kon de ministers benoemen en ontslaan naar eigen inzicht en regeren door middel van Koninklijke besluiten. Bovendien benoemde hij de leden van de eerste kamer.

De voorgestelde grondwet stuitte op veel tegenstand in het zuiden (Wallonië). De Belgen eisten ondermeer opname van de ministeriële verantwoordelijkheid in de grondwet, maar dat voorstel werd toen afgewezen. In 1828 werd de kritiek op een aantal onderdelen van de grondwet sterker. Deze kritiek kwam in het Zuiden van zowel liberalen als katholieken, en in mindere mate ook vanuit het Noorden. Men wilde hierbij:

- ministeriële verantwoordelijkheid waardoor de macht van de koning naar de Kamer zou verschuiven;
- scheiding der machten waarbij de rechterlijke macht onafhankelijk was;
- onderwijsvrijheid;
- persvrijheid.

In 1830 komen de Franssprekende Vlamingen en de Walen in opstand. In 1839 volgt de afscheiding van België.

In Nederland neemt de politieke onvrede over de grote macht van de koning toe.

In 1848 leidt een stroom van revoluties in Europa ertoe dat koning Willem II de liberale staatsman Thorbecke opdracht geeft een nieuwe grondwet te maken. Onder invloed van de liberalen ligt de nadruk in de grondwet op de vastlegging van klassieke grondrechten.

De grondwet van Thorbecke wordt beschouwd als het begin van het parlementaire stelsel in Nederland. De belangrijkste wijzigingen:

- * De koning wordt onschendbaar, hij is niet verantwoordelijk voor het beleid
- * De ministers worden verantwoordelijk; zij kunnen ter verantwoording geroepen worden over hun beleid.
- * Het parlement krijgt meer rechten:
 - Wetgevende rechten: het recht van amendement
 - Controlerende rechten: het recht van interpellatie en het recht van enquête
 - De leden van 2e Kamer worden rechtstreeks gekozen volgens het census kiesrecht.
 - De leden van 1e Kamer worden gekozen met getrapt of indirect kiesrecht via de Provinciale Staten

* Het recht tot vereniging, vergadering en de vrijheid van onderwijs.

Het idee van de rechtsstaat in deze tijd legde de nadruk op klassieke grondrechten, die de burger moesten beschermen tegen overheidsbemoeienis. Het gelijkheidsbeginsel was minder belangrijk. Er was sprake van een klassieke rechtsstaat.

Om willekeur te vermijden was het noodzakelijk om de bevoegdheden van de staat in wettelijke regels vast te leggen. Deze bevoegdheden lagen bij de ministers, die verantwoording moesten afleggen aan het parlement. Tegenstanders van de liberale ideeën spraken van een nachtwakersstaat.

Thorbecke bracht zowel een nieuwe Gemeentewet als Provinciewet tot stand en legde daarmee de basis voor de bestuurlijke organisatie.

De beginselen van de Trias werden geborgd met de instelling van de wetgevende, - uitvoerende - en rechterlijke macht.

Koning Willem II overleed plotseling in 1849, waardoor zijn weinig populaire zoon Willem III aan de macht kwam.

De nieuwe koning had een hekel aan de nieuwe grondwet. Hij zou regelmatig botsen met de Tweede Kamer en met de regering over zijn nieuwe grondwettelijke positie.

Tussen 1848-1868 speelden veel conflicten tussen regering (koningen ministers) en de Tweede Kamer. De bedoeling van de grondwet van 1848 was dat de ministers verantwoording zouden afleggen aan het parlement. Dit betekende dat de Tweede Kamer het laatste woord zou hebben. Maar de koning koos bij deze conflicten voor de regering en ontbond de Tweede Kamer. Na nieuwe verkiezingen kwam telkens een Tweede Kamer tot stand die het nog steeds oneens was met de koning.

Pas in 1868 besloot de koning te accepteren dat volgens de grondwet van 1848 de Tweede Kamer het laatste woord had. In plaats van de Kamer naar huis te sturen moesten nu de ministers opstappen. Sindsdien geldt het gewoonterecht: bij een onoverbrugbaar conflict tussen de ministers en het parlement, biedt het kabinet zijn ontslag aan.

De grondwetswijziging van 1887 bevatte een nieuw kiesrechtartikel, het caoutchouc artikel; Mannelijke ingezetenen die voldeden aan kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand mochten stemmen. Het caoutchouc artikel is genoemd naar het woord rubber: het begrip was rekbaar, een kiescommissie mocht bepalen welke mannen er binnen dit criterium viel.

De nieuwe grondwet leidde tot discussie over het kiesrecht en tot steeds diepere verdeeldheid bij de liberalen.

Ontwikkelingen in de 20e eeuw

In 1896 werd een kieswet aangenomen die de criteria van welstand en bekwaamheid omschreef waarmee slechts de helft van de volwassen mannelijke bevolking kiesrecht kreeg.

De roep om algemeen mannen - en vrouwenkiesrecht bleef aanhouden. Vooral de aanhangers van de in 1894 opgerichte SDAP hielden daarvoor grote demonstraties.

In 1917 werd de zaak beklonken in een grondwetsherziening door de regering van Cort van der Linden. Er kwam actief en passief kiesrecht voor mannen en er werd een einde gemaakt aan de schoolstrijd.

In 1919 werd tenslotte, via een initiatiefwet, het actieve kiesrecht voor vrouwen ingevoerd.

Nederland komt na de capitulatie in 1940 niet onder een militair, maar een burgerlijk Duits bestuur te staan. De Oostenrijker Arthur Seyss-Inquart wordt aangesteld als Rijkscommissaris. In die functie neemt hij alle bevoegdheden van staatshoofd, ministerraad en parlement over. Onder hem staan vier commissarissen-generaal. Zij hebben contact met de Nederlandse ministeries. De Nederlandse ambtenaren blijven op hun plaats, maar kunnen nergens meer invloed op uitoefenen. Dat is voorbehouden aan de bezetter.

In Nederland is het aantal rechters dat zich heeft verzet tegen het nazi-onrecht gering. Ondanks de buigzame opstelling van de grote meerderheid van de Nederlandse rechters heeft een klein aantal zich openlijk gekeerd tegen de bezetter. De Hoge Raad protesteerde niet tegen de Duitse bezetter.

Er waren ook lichtpuntjes. Het 'om des gewetens wille' arrest uit 1943 van het Gerechtshof in Leeuwarden is het belangwekkendste teken van rechterlijk verzet:

(dat het Gerechtshof rekening wenscht te houden met de omstandigheid dat sedert eenigen tijd verschillende door den Nederlandschen Rechter aan mannelijke delinquenten opgelegde gevangenisstraffen, in strijd met de wettelijke voorschriften en met de bedoeling van Wetgever en Rechter, zijn of worden ten uitvoer gelegd in gevangenskampen op zoo strafverzwarende wijze als door den Rechter bij de bepaling van de strafmaat onmogelijk kon worden voorzien of zelfs maar als mogelijk verondersteld;²

Toen de Partij van de Arbeid na de tweede wereldoorlog in de regering kwam, werd onder leiding van Willem Drees gewerkt aan de opbouw van de verzorgingsstaat. Onder andere met de AOW (Algemene Ouderdomswet) die een staatspensioen regelde.

Er komt er een einde aan de Nederlandse neutraliteitspolitiek: Nederland wordt lid van de Verenigde Naties, de Raad van Europa en de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal (EGKS), later overgegaan in de Europese Economische Gemeenschap (de EEG), en tenslotte omgevormd tot de Europese Unie (EU). Hierdoor wordt de Nederlandse rechtsstaat steeds meer gebonden aan de verplichtingen die voortvloeien uit internationale verdragen.

Nederland groeit uit tot een verzorgingsstaat; de staat wordt medeverantwoordelijk voor het welzijn van de burgers. Grondwettelijk komt dit tot uiting in de vastlegging van de sociale grondrechten in de grondwet van 1983.

De elementen van rechtsstatelijkheid

Een rechtsstaat is een staat waarin de overheidsmacht aan banden wordt gelegd door het recht (zoals het woord zelf reeds aanduidt). Het recht is meer dan een systeem van wetten. Als een overheid, of een functionaris daarvan, zijn macht misbruikt, is per definitie geen sprake van een rechtsstaat, maar van een

² Uit "De opstelling van de Nederlandse rechters en raadsheren tijdens de bezetting", door Corjo Jansen, Nederlandse Vereniging voor de Rechtspraak, maart 2018
Dit arrest is in het collectieve geweten van rechters gegrift

gebrek daaraan. In een rechtsstaat heerst evenwicht tussen een teveel en een tekort aan regels en kunnen wetten de inhoudelijke toets der kritiek doorstaan.

Daarom wordt tegenwoordig vaak gesproken over rechtsstatelijkheid in plaats van De Rechtsstaat. Volgens sommige staatsrechtgeleerden is het nuttig om rechtsstatelijkheid te beschouwen als een deugd voor organisaties, als een positieve karaktertrek derhalve. Integriteit kan worden gezien als een component van rechtsstatelijkheid.

Als belangrijke elementen van rechtsstatelijkheid worden beschouwd:

- Het legaliteitsbeginsel
- De voorafgaande rechtsregel
- Scheiding der machten; trias politica; checks and balances
- Onafhankelijke rechtspraak
- Grondrechten

De constitutie vormt het belangrijkste element van een rechtsstaat. Deze bepaalt hoe de staat is ingericht en attribueert en reguleert de bevoegdheden en verantwoordelijkheden van de verschillende overheden.

De constitutie kan geschreven of ongeschreven zijn. Het geschreven deel is de grondwet. Vergelijkbaar is de terminologie materiële / formele constitutie.

De grondwet kan flexibel of rigide zijn, met een verzwaarde of een gewone wijzigingsprocedure.

Zie artikel 137 Gw. Nederland kent een rigide grondwet: wijzigingen vereisen in de eerste besprekingsronde een gewone meerderheid van het bestaande parlement en een 2/3 meerderheid van het na de opvolgende verkiezingen nieuwe, gekozen parlement. Een constitutie vormt overigens geen garantie op rechtsstatelijkheid. Zo kent de wereld dictaturen met uitstekende grondwetten.

[De Nederlandse constitutie](#)

Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden³. (Omvat Nederland en de overzeese gebiedsdelen)

De Nederlandse Grondwet bevat de daarin opgenomen internationaal verdragsrechtelijke bepalingen (zie de artikelen 93 en 94) en de door de Grondwet voorgeschreven wetten met betrekking tot de staatsinrichting, bv. Kieswet, Provinciewet en Gemeentewet.

Daarbij hoort ook het Staatsrechtelijk gewoonterecht oftewel het ongeschreven constitutioneel recht.

Belangrijkste voorbeeld daarvan is de vertrouwensregel; een ander voorbeeld van gewoonterecht is de homogeniteitsregel, volgens welke de ministerraad met één mond spreekt (vergelijk artikel 45 lid 3 Grondwet).

[Bijzonderheden van het staatsrechtelijk gewoonterecht:](#)

Gewoonlijk worden aan het gewoonterecht de eisen gesteld van gangbare praktijk (usus) en een door velen gedeelde rechtsopvatting (opinio juris). Het bijzondere van staatsrechtelijk gewoonterecht is dat beide vereisten niet zo sterk gelden.

Wat betreft de gangbaarheidseis: ook op basis van één gebeurtenis kan er al staatsrechtelijk gewoonterecht ontstaan. Wat betreft de eis van gedeelde rechtsopvattingen staatsrechtelijk gewoonterecht is in zekere zin autonoom: Degenen voor wie het geldt, bepalen zelf de inhoud en status hiervan. Natuurlijk is voor parlementair gewoonterecht wel een kamermeerderheid nodig. De vertrouwensregel zou niet werken wanneer deze niet op gedeelde meningen zou berusten.

³ Het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden regelt de staatkundige relatie tussen Nederland, Aruba, Curaçao en Sint Maarten. In het Statuut staat dat de landen zelfstandig hun eigen aangelegenheden behartigen. Samen verzorgen ze de koninkrijksaangelegenheden. Daarnaast geeft het Statuut regels voor onderlinge samenwerking, bijstand, overleg en staatsinrichting van de landen.

Nu staatsrechtelijk gewoonterecht autonoom is, kunnen degenen voor wie het geldt ook bepalen dat een bepaalde gewoonte geen normatief appel uitoefent (het moeten navolgen), maar dat er slechts sprake is van een staatkundige gewoonte of conventie (zoals Prinsjesdag). In bepaalde gevallen is niet duidelijk of er sprake is van een stelregel of een spelregel. Zijn bijvoorbeeld de ongeschreven conventies rond de kabinetsformatie gewoonterecht of enkel een conventie?

Het Legaliteitsbeginsel

Het legaliteitsbeginsel houdt in dat ieder overheidsoptreden berust op algemene, voor herhaalde toepassing vatbare rechtsregels, vastgesteld krachtens attributie of delegatie. Wetgevende, rechtsprekende en uitvoerende instanties zijn zelf ook gebonden door de wet. De binding van de rechtsprekende macht aan de wet blijkt ook uit de zogenaamde onschuldpresumptie: mensen moeten voor onschuldig gehouden worden tot het tegendeel is bewezen. Ze mogen niet opgesloten⁴ of anderszins gestraft worden als niet bewezen kan worden dat zij een wet hebben overtreden.

Voorafgaande rechtsregel

De voorafgaande rechtsregel houdt in dat nieuwe wetten niet met terugwerkende kracht mogen worden toegepast: je kunt niet achteraf veroordeeld worden voor een actie die nog niet verboden was op het moment dat deze plaatsvond. Weliswaar geldt dit "nulla poena"-beginsel in principe vooral voor het strafrecht, toch wordt deze eis in het algemeen aan alle voor de burger ingrijpende bepalingen gesteld. Denk hier bijvoorbeeld aan belastingwetten.

Terugwerkende kracht is wel mogelijk indien dat in het voordeel van de burger is.

Scheiding der machten

Scheiding der machten is een wezenlijk element van de rechtsstaat. Verschillende ambten met eigen bevoegdheden controleren elkaar. Door de, aan de Engelse staatsleer ontleende term, "checks and balances" wordt voorkomen dat een bepaald overheidsapparaat zijn macht zou kunnen misbruiken. Hiervoor is van belang dat de regelsteller en de uitvoerder van een regel niet in één ambt verenigd mogen zijn⁵. Anders kunnen overheidsdienaren te gemakkelijk zelfontworpen regels botvieren op de burger. (*Zie het Toeslagenschandaal*)

Dit systeem, volgens de trias politica van Montesquieu, kan de scheiding der machten veiligstellen. Maar ook andere vormen van machtenscheiding (parlementair stelsel, verticale machtenscheiding) kunnen de rechtsstatelijkheid bevorderen.

Dat Nederland de machtenscheiding niet strikt heeft toegepast volgens de theorie van Montesquieu blijkt onder andere uit de procedure van formele wetgeving. Een formele wet komt niet alleen tot stand door het parlement. Ook de instemming van de uitvoerende macht is hiervoor vereist (zie artikel 81 Grondwet). Anderzijds heeft de regering als uitvoerende macht een zelfstandige bevoegdheid tot materiële wet- en regelgeving met behulp van Algemene Maatregelen van Bestuur (zie artikel 89 Grondwet), die overigens wel aan de grondwet kunnen worden getoetst.

Onafhankelijke rechtspraak

Onafhankelijke rechtspraak en de daaruit voortvloeiende rechtsbescherming tegen de overheid is een essentieel element van rechtsstatelijkheid.

⁴ Wel is voorlopige hechtenis onder voorwaarden mogelijk, b.v. op verdenking van het plegen van een ernstig misdrijf.

⁵ In Nederland is de scheiding der machten niet volledig: de uitvoerende macht (regering) maakt ook deel uit van de wetgevende macht

Grondrechten

Grondrechten zijn een belangrijk element van rechtsstatelijkheid. In eerste instantie gaat het hierbij om klassieke grondrechten. Dit zijn immers afweerrechten die onderdanen beschermen tegen de overheid: Deze zijn in de artikelen 1 t/m 17 vastgelegd.

Naast de klassieke grondrechten hebben zich ook sociale grondrechten ontwikkeld, die in de loop van de tijd in de Grondwet zijn opgenomen. Deze vinden we in de artikelen 18 t/m 23 van de Grondwet.

De toetsing van de Wet aan de Grondwet

In het huidige kabinet Rutte (2021-?) is afgesproken om de mogelijkheid in te voeren om de Wet door de gewone rechter aan de Grondwet te toetsen. Een wetsontwerp daartoe is in behandeling. Daarvoor moet de grondwet in twee lezingen – voor en na parlementaire verkiezingen – gewijzigd worden met, na de verkiezingen in tweede lezing, in beide kamers een twee derde meerderheid.

Belangrijke Internationale Verdragen met betrekking tot de grondrechten:

- EVRM Het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden
- ESH Europees Sociaal Handvest
- Handvest van de grondrechten van de Europese Unie
- IVBPR Het internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten.
- Vluchtelingenverdrag van de Verenigde Naties
- Het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind (IVRK)⁶

Zij waarborgen bescherming jegens de burger door overheidsonthouding en verweer tegen beslissingen van de overheid die rechtens afdwingbaar zijn.

Een aantal grondrechten is vastgelegd in het EVRM. De weergegeven rechten en wetten zijn echter nooit een uitputtende beschrijving van het begrip rechtsstaat.

In de twintigste eeuw is men sociale grondrechten ook tot de rechtsstaatidee gaan rekenen. Strikt genomen passen zij daar niet bij, omdat zij de invloed van de overheid juist uitbreiden en overheidsingrijpen rechtens niet afdwingbaar is.

Het gaat hier om instructienormen voor de overheid, neergelegd in artikel 18 t/m 23 van de Nederlandse Grondwet.

Democratie en rechtsstaat

In de huidige opvatting wordt democratie vaak beschouwd als een onmisbaar element van rechtsstatelijkheid. Toch behoort de democratie historisch en logisch gezien niet noodzakelijkerwijs tot de rechtsstaatsidee. Theoretisch kan men zich dan ook een rechtsstaat voorstellen waarbij de overheid zich aan voorafgaande regels gebonden heeft, grondrechten van burgers respecteert en ambten kent die elkaar controleren, zonder dat de overheid democratisch gekozen is en zonder dat de regels democratisch zijn vastgesteld. Zo is ook theoretisch een democratie mogelijk die geen rechtsstaat vormt, wanneer elk geschil bijvoorbeeld via

⁶ Het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind, werd op 20 november 1989 aangenomen door de Verenigde Naties. Dit Kinderrechtenverdrag is er om de rechten van kinderen wereldwijd te beschermen. Het is ondertekend door 195 landen; de Verenigde Staten en Zuid-Sudan zijn de enige uitzonderingen. Een onafhankelijk VN-kinderrechtencomité houdt toezicht op de naleving van het Verdrag en onderzoekt de kinderrechtsituatie in de landen die het Verdrag hebben ondertekend.

televoting wordt beslecht, los van bestaande regels. Hoe kan men dan toch de democratie in de klassieke rechtsstaatsidee toepassen? Men zou kunnen zeggen dat democratie burgers de mogelijkheid geeft om elementen van de overheidsmacht te beïnvloeden en te corrigeren. In die zin kan het bijdragen aan de checks and balances. Dit hoeft overigens niet: democratie kan meningen en keuzes toestaan die neigen naar absolutisme en totalitarisme. Dan keert een democratie zich tegen de beperking van machtsuitoefening door de overheid zoals de rechtsstaat die beoogt. De rechtsstaat beschermt bovendien de rechten van minderheden en zo nodig, tegenover een democratische meerderheid. Democratie kan dus een vriend, maar ook een vijand zijn van de rechtsstaat. Anders gesteld kan de rechtsstaat gezien worden als een correctie op de uitwassen van een te rigoureuze democratie.

Conclusie:

Door de grotendeel onafhankelijke rechtspraak en de parlementaire invloed op de wetgeving, bevindt de Nederlandse burger zich in een redelijk goed functionerende rechtsstaat. Helaas vermindert de laatste tijd het vertrouwen in de overheid. Dat heeft onder andere ook te maken met een aantal lastige onderwerpen als corona, klimaat transitie en stikstof depositie. Maar ook met rechtsstatelijke problemen. Wij kunnen met recht trots zijn op onze rechtsstaat, maar die blijft niet vanzelf op orde. Het is daarom noodzakelijk de vinger aan de pols te houden en inbreuken op de rechtsstaat de signaleren en te bestrijden.

Als voorbeeld een citaat uit "Een sterkere rechtsstaat" van De Raad voor het Openbaar Bestuur, maart 2020:

Het probleem is dat een responsieve benadering van de rechtsstaat die rekening houdt met het doenvermogen van de burger niet goed past in het juridisch denken. Michiel Scheltema noemt het zo: 'Dit alles zal voor de wetgever, voor bestuursorganen en voor de rechter consequenties moeten hebben. Het vasthouden aan regels of aan een vaste gedragslijn zal niet altijd meer aanvaardbaar zijn. Gelijkheid moet soms op een andere manier vorm worden gegeven, terwijl het hier een kernpunt van de rechtsstaat betreft. Maar een rechtsstaat die een handelen van de burger vereist waartoe de burger gewoon niet in staat is, is toch geen rechtsstaat?'

Een rapport van de Venetië-commissie, een adviescommissie van de Raad van Europa, maakt duidelijk dat we werk moeten maken van de 'rechtsstaat'.

De voorzitter van de Raad voor de rechtspraak reageerde daarop als volgt:

"Het rapport laat zien dat we echt werk moeten maken van de democratische rechtsstaat." Dit zegt Henk Naves, voorzitter van de Raad voor de rechtspraak, in reactie op het vandaag gepubliceerde rapport van de Venetië-commissie (venice.coe.int).

Naves: 'De toeslagenaffaire houdt ons – via dit rapport – weer een spiegel voor. Daar moeten we in durven kijken, ook als de kritiek soms fors is. En als je dan kijkt, zie je veel aanknopingspunten om de rechtsstaat blijvend te versterken'.

De toetsing van de Nederlandse rechtsstaat aan de hedendaagse praktijk.

Het hierboven geschetste beeld van de Nederlandse rechtsstaat is als zodanig zeer positief. Maar een rechtsstaat blijft niet vanzelf in stand. Het is daarom goed en noodzakelijk de problemen en fouten, waarbij de rechtsstaat wordt geschonden onder ogen te zien en, om daar van te leren en fouten te kunnen herstellen. Hieronder enkele voorbeelden van ontwikkelingen en incidenten, waarbij op zijn minst de vraag kan worden gesteld of die wel passen binnen een goed functionerende rechtsstaat:

De aardgasbevingen in Groningen - schending artikel 1 Grw⁷ (het gelijkheidsbeginsel) en artikel 21 Grw (bewoonbaarheid en leefmilieu) "De zorg van de overheid is gericht op de bewoonbaarheid van het land en de bescherming en verbetering van het leefmilieu."

Het Toeslagenschandaal - schending van het legaliteitsbeginsel.

In het toeslagenschandaal hebben de uitvoerende - en de rechterlijke macht het legaliteitsbeginsel geschonden. De wettelijke verrekeningsregeling in de Awir is ten onrechte niet toegepast .

De in de plaats daarvan door de belastingdienst en de Afdeling gehanteerde "alles of niets lijn" is een buitenwettelijke rechtsgrond, die bovendien niet voldoet aan de onschuld presumptie.

De Jeugdzorg en de uithuisplaatsingen - schending artikel 8 EVRM (recht op eerbiediging Privéleven en familie – en gezinsleven).

Nederland scoort internationaal te hoog met het aantal uithuisplaatsingen van kinderen. Het systeem is te ingewikkeld om kinderen weer tijdig terug te kunnen plaatsen.

De zwarte lijsten bij de belastingdienst – schending van artikel 1 Grw.

Vooraf mensen met een migratieachtergrond stonden op die lijsten. Als je daar eenmaal op stond werd je extra gecontroleerd en kreeg je b.v. moeilijk een uitkering of een toeslag.

De positie van arbeidsmigranten in Nederland - Schending van artikel 1 Grw.

Arbeidsmigranten worden, net zoals de gastarbeiders in de zestiger jaren, uitgebuit.

Veel uitzendbureaus en werkgevers bepalen de huisvesting en het vervoer in het arbeidscontract en vragen daar veel teveel geld voor. Als een arbeider niet bevalt, brutaal of ziek is, wordt hij ontslagen en verliest zijn dak, vervoer en zorg omdat ook de zorgverzekering in handen is van de werkgever/uitzendbureau. Grote groepen slecht gehuisveste buitenlandse, maar wel Europese arbeiders, geven bovendien overlast in (meestal arme) woonwijken waar ze zijn gehuisvest.

De opvang van asielzoekers - Schending van art 1 Grw.

Asielzoekers behoren al jaren tot de een van de grootste twistappels in de Nederlandse politiek. Hoewel Nederland zich op grond van internationale verdragen verplicht tot een humanitaire opvang van oorlogsslachtoffers, voert de regering een beleid dat tot de ene na de andere crisis voert in opvang en doorstroming van deze vluchtelingen. Dit in schrijnende tegenstelling tot Oekraïense oorlogsvluchtelingen, die net als de niet-welkome Syriërs, ook slachtoffer zijn van de Russische agressie.

Nederland kan dus wel voor fatsoenlijke opvang zorgen maar maakt een onderscheid dat niet anders kan worden gezien als schending van artikel 1 van de grondwet.

Afgezien van de problemen binnen de EU, waarbij de lidstaten zich niet houden aan afspraken - zoals vastgelegd in het verdrag van Dublin⁸- waarmee vooral de grensstaten aan de Middellandse zee met de asielinstroom worden geconfronteerd.

Het stationeren van reddingshelikopters op vliegveld Midden-Zeeland - in strijd met het legaliteitsbeginsel.

De noodzakelijke oefenvluchten met de reddingshelikopter op vliegveld Midden-Zeeland zijn in strijd met het luchthavenbesluit, dat uitsluitend noodvluchten toestaat.

⁷ Art. 1. [Gelijkheidsbeginsel; discriminatieverbod] (1.1)

Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.

⁸ Dit verdrag werd aangenomen door de twaalf lidstaten van de Europese Gemeenschap in Dublin in 1990, dat bepaalt welk land verantwoordelijk is voor het in behandeling nemen van asiolverzoeken. Die twaalf landen waren België, Duitsland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Italië, Luxemburg, Nederland, Oostenrijk, Portugal, Spanje, Verenigd Koninkrijk en Zweden.

Gedeputeerde Staten van de provincie Zeeland handelen met het toestaan van de oefen – en onderhoudsvluchten in strijd met door Provinciale Staten vastgestelde luchthavenverordening die in november 2021 van kracht is geworden. GS heeft daartoe in september jl. na een niet-openbare procedure, een besluit genomen, waarmee zij een eerder in maart 2022 genomen besluit heeft teruggedraaid. Ook hier is sprake van een schending van het legaliteitsbeginsel door de vastgestelde regels niet op te volgen.

Trias Politica Zeeland

bestuur, wetgeving & rechtspraak